

AKADEMİK M.HÜSEYNOV VƏ AZƏRBAYCANDA SƏNƏTŞÜNASLIQ MƏKTƏBİ

AMEA-nın təsisçilərdən biri olan akademik M.Ə. Hüseynovun həyatı və yaradıcılığına çoxlu sayda əsərlər həsr edilmişdir. Bu əsərlərdə onun – müasir Azərbaycan memarlığının böyük ustadı və tədqiqatçısının, görkəmli elm təşkilatçısı və ictimai xadiminin bütün fəaliyyəti hərtərəfli öz əksini tapmışdır. Lakin, burada bir istisna var ki, o da zaman ötdükcə özünü daha aydın göstərir. Söhbət akademik M. Hüseynovun banisi və dəyişməz lideri olduğu milli sənətşünaslıq məktəbindən gedir.

M. Hüseynov memarlıq məktəbinin başçısı adlandırılarkən bu adın yanında həmişə «o özünün fərdi qıvraq yaradıcılıq konsepsiyasını yaratmış» və bununla da «Azərbaycan memarlığının yaradıcılıq konsepsiyasına aparan yolu açılmışdır» [2, s. 4, 39] kimi fikirlər söylənilir ki, bu zaman da Hüseynovun layihələndirmə məktəbi, həmin məktəbin həyata keçirdiyi layihələndirmə təfəkkürünün prinsipləri nəzərdə «Azərbaycan memarlarının geniş dairəsini elmi-tədqiqat işlərinə cəlb etməsi» [4, s. 45] faktı belə, bu görkəmli elm təşkilatçısının milli sənətşünaslıq məktəbinin yaradılması və inkişafındakı rolunu tam ifadə edə bilmir.

«Sənətşünaslıq» termini indiyədək bəzən sözün dar mənasında – yalnız təsviri və dekorativ-tətbiqi sənətlər araşdıran elm sahəsi kimi başa düşülür. Əslində isə sənətşünaslıq daha geniş elmi fəaliyyət sahəsidir və memarlıq, şəhərsalma, dizayn, təsviri və dekorativ-tətbiqi sənət, musiqi, teatr və kino tədqiqatlarını da özündə birləşdirir. Bu mənada memarlıq tarixinin öyrənilməsi tarixi sənətşünaslığın ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edir. Məhz belə metodoloji yanaşma M. Hüseynov şəxsiyyətinin miqyasını bütövlükdə dərk etməyə, onun predmeti Azərbaycan incəsənətinin öyrənilməsi olan elmlərin kompleks inkişafındakı böyük xidmətlərini layiqincə qiymətləndirməyə imkan verir.

Formalaşmış elmi məktəbin əsas göstəricisi bənzərsiz elmi fəaliyyət proqramını işləyib hazırlamış və onun həyata keçirməsinə başçılıq edən nüfuzlu liderin mövcud olmasıdır. Milli sənətşünaslığın inkişafında peşəkar mərhələnin başlanması 1940-cı illərin sonu 1990-cı illər ərzində çap olunan

bir çox əsərlərlə bağlıdır ki, onların da arasında M. Hüseynovun işləri xüsusi yer tutur. Bu, ilk növbədə M. Hüseynov və S. Dadaşovun birgə işlədikləri «Bakının Şirvanşahlar sarayı kompleksi» (1956) uvrajıdır. Bu, həmin nəfis kitabdır ki, uzun müddət materialın qrafik çatdırılması nümunəsi olmuş və ayrıca memarlıq abidəsinin tarixinin öyrənilməsi üçün peşəkar üslubları və metodları müəyyən etmişdir. Ondan daha əvvəl – 1952-ci ildə isə bənzərsiz elmi sənəd olan «Azərbaycanın memarlıq tarixinin» plan-prospekti nəşr edilmişdir ki, bunun da əsasında milli tarixi sənətsünaslıq məktəbi formalaşmışdır. Proqram, ardınca da «Azərbaycanın memarlıq tarixi» fundamental əsərinin öz nəşri Azərbaycan memarlıq tarixinin quruluşunun əsas prinsiplərini müəyyən etdi və eyni zamanda incəsənətin bütün növlərində yeni hadisə və təzahürlərin əmələ gəlməsi üçün özünəməxsus «skelet», onurğa sütunu yaratdı. Onlar ilk dəfə olaraq tam aydın şəkildə milli sənətsünaslıq paradigmasının ideal və məqsədlərini əks etdirdilər və Azərbaycanın incəsənət tarixinin mərhələlərə bölünməsinin elmi əsaslarını qoydular. Bu əsərlər ilk dəfə olaraq Azərbaycanın plastik sənətlərinin tam kompleksinin tarixi təşəkkül konsepsiyasını ümumi müzakirəyə çıxardı. Tədqiqatlar Azərbaycan memarlığının, təsviri və dekorativ-tətbiqi sənətlərinin tarixi araşdırılmalarda problem birliyinin və ümumi dərkətmənin təməlini qoydu. 1963-cü ildə fundamental kollektiv əməyin məhsulu olan «Azərbaycan memarlıq tarixi»nin nəşr edilməsi əslində milli tarixi sənətsünaslıq məktəbinin doğulması demək idi.

Lakin, M. Hüseynovun ətrafında tarixi sənətsünaslığın paradigmasını formalaşdıran elmi yaradıcılığının ideya və prinsiplərinin özəyini bütün ömrü boyu memarlıqsünaslıq təşkil etmişdir. Düzdür, bu prosesdə Əbdülvahab Səlamzadə və Leonid Bretanitski də böyük rol oynamışlar. Lakin M. Hüseynov bir neçə on illiklər məktəbin başçısı olaraq qalmışdır. Onun bir lider kimi mövqeyi bu elmi məktəbin digər xüsusiyyətlərini təhlil edərkən də aydın görünür.

M. Hüseynov irsində onun milli şəhərsalma elminin təməlini qoymuş çap əsərləri xüsusi yer tutur. Burada heç də şəhərsalmanın tarixindən deyil, onun nəzəriyyəsi və müasir təcrübəsindən söhbət gedir. Akademikin əsərləri xronoloji baxımdan bir qayda olaraq 1920-ci ildən sonrakı dövrü əhatə edir. Onların arasında məzmunca daha əhatəli əsərlərdən biri 1970-ci ildə nəşr olunmuş «Azərbaycan SSR-in şəhərsalması» məqaləsidir. M. Hüseynov burada şəhərsalma təcrübəsinin yarıməsrlilik dövrünün ümumi icmalını vermiş və onun əsas mərhələlərini müəyyən etmişdir. İcmalda «Bakı üçün Sovet İttifaqında birincilərdən biri olaraq şəhərin baş inkişaf planı işlənilib hazırlandı»ğını [7,

s. 15] vurğulayan akademik, baş planın müxtəlif mərhələlərdə: 1924-1927-ci illərdə, 1930-cu illərin əvvəllərində və 1950-ci illərdə qarşıya qoyduğu bir çox vəzifələri təhlil edir. M. Hüseynov dəfələrlə Bakı tikililərinin mərtəbəliyi məsələsinə toxunur və bu məsələni şəhərin siluetinin həlli probleminə ən vacib biri sayır.

Onun SSRİ Memarlıq İttifaqı İdarə Heyətinin, müasir şəhərdə memarlıq ansamblarının formalaşdırılmasına həsr olunmuş VII Plenumundakı çıxışının mərkəzində də elə həmin məsələ dururdu. Akademik çıxışında qeyd edirdi ki, Bakı relyefi amfiteatr şəraitində olduğundan «tikililərin mərtəbəliliyi onların buxtadan olan uzaqlığına uyğun şəkildə, həm də bütün ərazi boyu deyil, müəyyən ara məsafəsi saxlamaqla» [8, s. 132] artmalıdır. Onun fikrinə görə şəhərin həm şaquli, həm də üfiqi səthləri üzrə harmonik inkişafı o zaman mümkündür ki, peşəkar insanların birliyi «həyata keçirilmə müddətindən asılı olmayaraq ümumi şəhərsalma və memarlıq ideyasına» [8, s. 132] malik olsunlar.

Bu mənada, M. Hüseynovun uzaqgörənliyinə və elmi proqnozlaşdırma qabiliyyətinə yalnız heyrətlənmək olar. Qırx il ötməsinə baxmayaraq onun əsərlərində qoyduğu məsələlər həmişəkindən daha aktualdır. Tikililərin xaozluqluğu, binaların mərtəbəliyinin əraziyə görə müəyyənləşdirilməsi sahəsində nəzarətsizlik ona aparır ki, beş il ərzində Bakı öz səciyyəvi siluetini itirə bilər. İctimaiyyət gözlənilmədən bütün səviyyələrdə şəhərsalma tədbirlərinin təhlükəsizliyi problemi ilə üzləşib. 2000-ci ildə baş verən zəlzələ, torpaq sürüşmələri tikintinin keyfiyyət və təhlükəsizliyini hər bir bəşəriyyətin şəxsi probleminə çevirib. Bu yerdə necə akademik M. Hüseynovun, şəhərin inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirən və onun icrasına nəzarət edən Bakı şəhərsalma şurasının sədri olarkən göstərdiyi xidmətləri xatırlamayasan? Həmin şəhərsalma şurasının fəaliyyətinin bərpası böyük ustadın xatirəsinə ən yaxşı hədiyyə olardı. AMEA-nın 70 illiyinə həsr edilmiş 9 noyabr tarixli təntənəli iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm cənab İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, ölkəmizin demoqrafik inkişafı şəhərsalma qarşısında yeni çağırışlar qoyur. Ölkə başçısı tərəfindən alimlər qarşısında qoyduğu vəzifələr akademik M. Hüseynovun elmi və layihə irsinin bu gün də aktuallığını bir daha sübut edir.

Məlum olduğu kimi, elmi məktəbin yaranmasının ən vacib göstəricilərindən biri biliyin əldə edilməsi və ötürülməsi üçün məxsus üslubun, eləcə də həmin məktəbin əhəmiyyətli saydığı ideyaları inkar edən opponentlərin mövcud olmasıdır [3, s. 324]. Azərbaycan tarixi sənətsünaslıq məktəbi 1960-cı

illərdə, ən azı iki elmi proqramın rəqabəti əsasında yarandı. Bu rəqabət tarixi sənətsünaslıq fikrinin əbədi münaqişəsini ayırlıqda bir sənət əsərinin yoxsa bədii prosesin tədqiq olunmasının vacibliyindəki tərəddüdü əks etdirirdi. Dekorativ-tətbiqi sənətin tədqiqi sahəsində yaranan birinci proqramı ayrı-ayrı incəsənət nümunələrinin öyrənilməsinə istiqamətlənmişdi ki, onun da əsasında tipoloji metod dururdu. İkinci, M. Hüseynov, L. Bretanitski və Ə. Salamzadənin təklif etdiyi proqramın məqsədi isə çoxsaylı hadisələri sistemli şəkildə əks etdirən Azərbaycan incəsənət tarixini yaratmaq idi. Tarixi-müqayisəli metod bu proqram çərçivəsində bilik əldə etmənin məxsusi üslubuna çevrildi ki, o da tədqiqatların coğrafi və xronoloji sərhədlərini genişləndirmək hesabına və abidələrin üslubi təhlilinin köməyi ilə «Azərbaycan memarlığının çoxəsrlik və mürəkkəb inkişaf yolunun tarixi ardıcılığını qurmağa, onun özünəməxsus bədii keyfiyyətlərini üzə çıxarmağa» [5, s. 226] imkan verdi. Məhz bu, memarlıqsünaslıq sahəsində meydana gələn həmin elmi proqramına şərait yaratdı ki, o dominantlıq etsin və inkişaf edərək bütün sənətsünaslıq elmi ictimaiyyətinin qəbul etdiyi paradigmal biliyə çevrilsin.

Bir daha vurğulayıram: «Azərbaycanın memarlıq tarixi» indiyədək nəinki, dəyişməz fundamental əsərdir. Eyni zamanda əslində memarlıq tarixi üzrə yeganə dərs vəsaitidir. Bu elmi əsər bir neçə tədqiqatçılar nəslinin – həm də təkcə memarların deyil, bütün ixtisaslardan olan sənətsünasların peşəkar tərbiyəsində çox böyük rol oynamışdır. M. Hüseynovun elmi məktəbin lideri kimi daha qabarıq təqdim edən bu göstərici onun birbaşa pedaqoji fəaliyyətindən heç də az əhəmiyyət daşımır.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, elmi məktəbin yaranması – yalnız yeni paradigmaların, nümunəvi prinsiplərin və tədqiqat metodlarının əmələ gəlməsi demək deyil, həmçinin onların yayılmasının effektiv sistemi deməkdir. M. Hüseynovun bir maarifçi, təbliğatçı kimi fəaliyyətinə, onun müxtəlif auditoriyalarda etdiyi çoxsaylı çıxışlarına məhz bu baxımdan qiymət vermək lazımdır. Akademik M. Hüseynov fenomeni, bir də onunla fərqlənir ki, parlamentin deputatı olduğu uzun illər ərzində o, həmkarlarının peşəkar maraqlarını hakimiyyət orqanlarında təmsil etmiş və onların müdafiəsində durmuşdur. Lakin, hakimiyyət dairələrində olmaq M. Hüseynovu gündəlik işlərindən – Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun direktoru kimi, dissertasiyaların müdafiəsi üzrə müdafiə şurasının sədri kimi gördüyü işlərdən ayırmamış, o, elmi prosesi əlaqələndirməkdə davam etmişdir. Onun üçün heç nə xırda, əhəmiyyətsiz olmamışdır. M. Hüseynov ömrü boyu bir böyük, vacib işlə məşğul olmuşdur.

Milli sənətşünaslıq məktəbinin inkişafı prosesində tədqiqatla təhsilin vəhdəti birinci paradigmanın ideya, problem və metodlarının varisiliyini və yeni tədqiqatlar dövrəsinə keçdiyini təmin etdi. Elə bu səbəbdən də M. Hüseynov 1987-ci ildə «Azərbaycan memarlıq və incəsənət problemləri» konfransının açılışında Azərbaycan incəsənətinin öyrənilməsindən onun təhlilinə keçməyin vaxtı çatdığını və bunun vacibliyini təkidlə bildirdi. Məktəbin nailiyyətləri milli sərhədləri aşdı: rusiyalı, türkiyəli, özbəkstanlı, gürcüstanlı alimlərlə aparılan fəal dialoqların gedişində onun müzakirə məkanı müəyyənləşdi.

Akademik M. Hüseynov dünyanın yarısını gəzib dolaşmışdı. O, milli sənətşünaslıq məktəbinin nailiyyətlərini XX əsr memarlığının Jorj Kandilis, Kendzo Tanqe, Riçard Bakminster Fuller və başqa bu kimi nəhəng ustadları ilə şəxsi münasibətləri vasitəsilə yayırdı. Bu ünsiyyət onun böyük daxili mədəniyyətinin sayəsində və tədqiqatçılıq mədəniyyətinin, elmi kollektivə rəhbərlik etmək mədəniyyətinin mənbəyi də elə bu idi. O, rəqabət və paxıllıq hissindən tamamilə uzaqdı əvəzində, sağlam yarışmaq ruhuna və Sadiq Da-daşovla birgə yaradıcılıq illərində qazandığı komandada işləmək bacarığına, bunun da nəticəsi olaraq komanda yaratmaq və ona rəhbərlik etmək bacarığına malik idi.

Nəhayət, bəlkə də ən əsas məsələ. Hər hansı elmi məktəb alimlərin fəaliyyətini istiqamətləndirən və liderin danılmaz avtoriteti ilə qorunan bünövrəyə qoyulmuş ənənə və etik normaların sayəsində yaşayır. Akademik Mikayıl Hüseynovun bu əxlaqi normaların daşıyıcısı və qaranlı olmasa o həyatını dəyişdikdən sonra daha aydın görünür.

ƏDƏBİYYAT

1. Мамед-заде К.М. Народный архитектор СССР Микаэль Усейнов. – Б.: Элм, 1989.
2. Мамед-заде К.М. Академик Микаэль Усейнов. – Б., 1995.
3. Научно-технический прогресс. Словарь. – М.: Политиздат, 1987.
4. Саламзаде А.В. Краткий очерк творческой, научной, педагогической и общественной деятельности народного архитектора СССР академика М.А. Усейнова. // М.А. Усейнов. Библиография. – Б.: Элм, 1979.
5. Усейнов М.А. Развитие искусствоведческой науки в Азербайджане. // Известия АН Азерб. ССР, 1957, № 10.
6. Усейнов М.А., Бретаницкий Л.С., Саламзаде А.В. История архитектуры Азербайджана. – М.: Госстройиздат, 1963.

7. Усейнов М.А. Градостроительство Азербайджанской ССР. // ИАНА, серия ЛЯИ, 1970, № 2.
8. Усейнов М.А. Выступление на VII пленуме правления СА СССР. // Формирование архитектурных ансамблей в современном городе. – М., 1974.

Эртегин Саламзаде (Азербайджан)

Академик М.Усейнов и школа искусствознания Азербайджана

В статье рассматривается научное творчество академика М.Усейнова. Отмечается, что М.Усейнов, на протяжении сорока лет возглавлявший Институт архитектуры и искусства НАН Азербайджана и Союз Архитекторов страны, сыграл решающую роль в становлении не только архитектурной науки Азербайджана, но и в целом национальной школы искусствознания. Особое внимание уделено таким работам М.Усейнова, как «Дворец Ширваншахов. Увразж» и «История архитектуры Азербайджана». Анализируются также многочисленные статьи академика, посвященные различным проблемам развития архитектуры и искусства Азербайджана.

Ключевые слова: научное творчество, национальная школа искусствознания, М.Усейнов, фундаментальные труды, парадигма.

Ertegin Salamzade (Azerbaijan)

Academician M.Huseynov and school of Art studies of Azerbaijan

The article deals with academician M.Huseynov's scientific creation. It is noted that, M.Huseynov played a crucial role in formation not only architectural science of Azerbaijan, but also in general the national school of Art Studies during forty years of heading Institute of Architecture and Art of Azerbaijan NAS and Union of Architects of the country. The main attention is paid to M.Huseynov's such works as «Shirvanshakhlr Palace. Uvrazh» and «History of Azerbaijan architecture». Also numerous articles of academician, dedicated to different problems of development of Azerbaijan architecture and art are analysed.

Keywords: scientific creativity, national school of Art Studies, M.Huseynov, fundamental works, paradigm.